

УДК 94 (477.4) «1917/1918»

О.В. Дудник, М.Г. Дудник

ВІЛЬНО КОЗАЧИЙ РУХ В ПОВІТАХ КИЇВСЬКОЇ ГУБЕРНІЇ (1917-1918 РР.)

На основі вивчення архівних матеріалів, опублікованих документальних джерел, науково-дослідної літератури аналізується процес створення та діяльності загонів Вільного козацтва в повітах Київської губернії (1917-1918 рр.). Розкриваються організаційні, ідейні засади козацьких формувань, їх участь в захисті Української Народної Республіки. Як висновок, зазначається, що вільне козацтво припиняє своє легальне існування, але не зникає безслідно – за часів правління Павла Скоропадського. Матеріали, представлені у статті, доповнюють регіональну історію.

Ключові слова: Вільне козацтво, загони, селянство, Київська губернія, повіти, влада, 1917-1918 рр.

В умовах формування українських органів влади та нестабільності місцевих органів суттєві функції контролю за громадським порядком в добу Центральної Ради взяло на себе Вільне козацтво. Інстинкт самозахисту української землі і воля до боротьби за людські права сприяли відродженню вільно козачого руху. Створюючи вільно козачі товариства, селянство прагнуло насамперед мати захист від наростаючого анархо-кримінального насилля.

Процес вивчення історії Вільного козацтва започаткували історики української діаспори [1]. Узагальнюючі оцінки проблемам розвитку Вільного козацтва подали в своїх фундаментальних працях з історії Української революції В. Винниченко [2], Д. Дорошенко [3], П. Христюк [4], М. Шаповал [5]. та ін. Щодо радянської історіографії, то в ній Вільному козацтва не приділялося належної уваги. Серед багатьох публікацій, що з'явилися за сучасних умов, слід виділити праці В. Верстюка [6], М. Барановської [7], В. Лободаєва [8] та ін. Автори статті висвітлюють розвиток Вільного козацтва в повітах Київщини у 1917-1918 рр.

Широкі селянські маси, що вийшли на політичну арену після лютневих 1917 р. подій, вимагали негайної передачі їм великої земельної власності та припинення війни. У зв'язку із зволіканням у вирішенні цих питань Українською Центральною Радою, з весни 1917 р. розпочалася стихійна боротьба українських селян за землю. Формами боротьби селян були: страйки; потрави і знищення врожайв поміщиків та заможних селян; порубка і вивіз лісу; захоплення хліба, фуражу, худоби, сільськогосподарських знарядь та іншого майна; заборона засівати поля, збирати врожай, рубати та вивозити ліс, здавати землю в оренду; захоплення землі і маєтків; погроми маєтків; постанови про передачу селянам землі, про обкладання податками, про ліквідацію відрубних ділянок [9, с. 221].

Це підтверджують й архівні документи. Зокрема, у доповідній записці Генерального Секретарства Внутрішніх справ за звітний період (літо 1917 р.) значилося про захоплення і погроми селянами економік, недозволену вирубку лісів, крадіжку цукру із цукрових заводів, самосуди. З поміж інших в цьому плані виділялась Київська губернія, а в ній – Звенигородський і Канівський повіти. Якщо в останньому здійснювалися переважно захоплення маєтків, то у Звенигородському повіті мали випадки їхніх погромів [10, арк. 12].

На початку квітня 1917 р. у місті Звенигородці відбувся перший з'їзд Вільного козацтва, який об'єднав козаків на повітовому рівні. На з'їзді було заявлено, що Вільне козацтво організовується для оборони вольностей українського народу та охорони його ладу. Визначалися умови його формування: до Вільного козацтва мали право вступати громадяни не молодші віком 18 років. До організації не приймалися особи, які були

вороже налаштовані до України, покарані судом за кримінальні злочини. На з'їзді було визнано, що Вільне козацтво має стати крайовою військовою організацією.

Зародившись у березні 1917 р. у Звенигородському повіті Київської губернії, вільно козацький рух протягом весни-початку осені того ж року поширився по всій Україні. Вже в серпні 1917 р. на Київському губернському з'їзді відмічалось, що «не в одній Звенигородщині засновано Вільне козацтво. Пустило воно свої корінці і в Білій Церкві, і в Умані, і в Каневі, і в Острозі, і в Ніжині». Підтримала рух по створенню Вільного козацтва Косенівська Селянська спілка (Уманщина). Загальні Збори спілки 10 вересня 1917 р. висловилися за те, щоб всі чоловіки та хлопці, вільні від військової служби влилися у Вільне козацтво. В кінці листопада 1917 р. Липовецька міська дума на черговому своєму засіданні прийняла постанову про асигнування повітовому Вільному козацтву 500 карбованців [11, с. 2]. 10 грудня 1917 р. жителі села Ползове Липовецького повіту вирішили заснувати Вільне козацтво «для припинення усяких проявів анархії і охорони від злочинців рідної місцевості». До Вільного козацтва записалося 56 чоловік, а сотником із чотирьох претендентів було обрано Якіма Коломійця [12, с. 4]. Газета «Народна воля» в ці ж дні, посилаючись на офіційні джерела повідомляла, що «в Уманському повіті уже організувалось 1700 вільних козаків, у Васильківському – 1500 душ» [13, с. 2].

Селянський з'їзд Уманщини 29 червня 1917 року з приводу вільно козачого руху зазначив, що найкращим засобом охороняти себе від грабіжництва, розбою та інших злочинних небезпек, які загрожують мирному ладу та здобутій волі є заснування Вільного козацтва. З'їзд обрав Комісію з 18 осіб на чолі з комісаром Блаватним для найшвидшої організації козацтва в повіті. На Таращанському повітовому з'їзді представників селянських спілок 27 серпня 1917 р. його учасники серед інших питань обговорили шляхи формування Вільного козацтва. Учасники з'їзду доручили Комітету селянської спілки докладніше вивчити досвід організації Вільного козацтва в регіоні і при згоді Центральної Ради приступити до його організації. 22 жовтня 1917 р. на черговому повітовому селянському з'їзді відзначалося, що Вільне козацтво забезпечує життя і спокій громадян України, зосереджує свої зусилля на тому, щоб «знищити, зліквідувати всі анархічні, розбишацькі, грабіжницькі явища, які починають все більше й більше ширитися...». Перший загін Вільного козацтва в Таращі був сформований в січні 1918 р. [14, с. 10].

Ще на початку жовтня 1917 року в Чигирині відбувся Всеукраїнський з'їзд Вільного козацтва, на якому були присутні 200 представників від 60-тисячної армії козаків Київщини, Кубані, Чернігівщини, Катеринославщини, Полтавщини і Херсонщини. З метою організаційного становлення вільно козачого руху на форумі було обрано Генеральну Раду Вільного козацтва (12 осіб) на чолі з П. Скоропадським. Обов'язки заступника Скоропадського були покладені на есаула Кубанського козацтва І. Полтавця, генерального писаря – Кочубея. Місцем перебування Генеральної ради було визначено Білу Церкву. Рада мала розпочати свою роботу 15 жовтня [15, с. 1]. Але, 18 жовтня 1917 року газета «Народна воля» помістила інформацію про з'їзд комісарів України, який відбувся в Києві. На порядку денному стояло питання організації Вільного козацтва у республіці. Значна частина комісарів з Лівобережної України висловилися проти формування Вільного козацтва «яке може стати зняряддям в руках небезпечних для революції людей», на що, комісари Правобережжя заявили – «Вільне козацтво треба ширити і воно зможе захистити народ од грабіжників». Позицію на з'їзді комісарів Правобережжя підтримав секретар київського губернського комісаріату Шульгин, наголосивши при цьому, що: «Вільне козацтво доказало державну мудрість селянства. Козацтво спасало не раз населення од погромів». Після дебатів з'їзд комісарів України прийняв резолюцію, в якій зазначалося, що немає потреби організувати в країні Вільне козацтво, «що ж торкається тих кадрів Вільного козацтва, які стихійно повстали на місцях... треба одібрати зброю і передати її українським військовим частинам». За таку

резолуцію з'їзду підписалося 25 комісарів, проти – 20, утрималось – 5 осіб [16, с.2].

Всеукраїнський з'їзд дав поштовх до проведення з'їздів козацтва на рівні повітів та волостей.

22 жовтня 1917 р. відбувся з'їзд представників Вільного козацтва Липовецького повіту, на якому було ухвалено рішення об'єднати місцеве козацтво у міцну повітову організацію [17, с. 3]. В грудні 1917 р. відбувся з'їзд Вільного козацтва Андрушівської волості Липовецького повіту. На з'їзді була прийнята резолюція – «зважаючи на те, що в волості розповсюджуються останніми часами самосуди, вільне козацтво, рахуючи ці вчинки шкідливими для громадського спокою, рішуче висловлюються проти самосудів» [18, с. 2]. 30 грудня 1917 р. відбувся з'їзд представників Вільного козацтва Сквирського повіту. До його роботи була прикута увага представників повітової влади. На з'їзд прибули начальник міліції повіту, голова земського комітету, члени комітету Ради селянських депутатів. Учасники з'їзду обговорили та схвалили Статут Вільного козацтва України прийнятий Генеральним Секретаріатом, обрали «Повітову полкову Раду» на чолі з полковником І. Ціруком та п'ятьма членами Ради.

Для розбудови Вільного козацтва в Звенигородському повіті переказали 9 тис. крб. мешканці єврейського походження. У гарних стосунках із збройними загонами Вільних козаків вони вбачали запоруку особистої захищеності від єврейських погромів. Завдяки цьому на Звенигородщині в 1917 р. козацтво від погромів утрималося.

Враховуючи заслуги Вільного козацтва, соціалісти-самостійники 17 грудня 1917 р. на своєму об'єднавчому з'їзді заявили про визнання вільно козачого руху справою національно-державною і тому рух мав би утримуватися за державний кошт [19, с. 193].

Поширенню вільно козачого руху в повітах Київщини в значній мірі сприяла місцева демократична преса. Газета «Селянська думка», яка виражала позицію Таращанської селянської спілки, надрукувала кілька статей, в яких розповідала про історію козацтва, про завдання, які мало вирішувати Вільне козацтво в умовах революції і боротися всіма засобами проти анархії, «боронити села від демобілізованих», які появляться в селах з закінченням війни. Вільне козацтво, стверджувала газета, мало стати озброєною силою, яка «не дасть Матір-Україні нікому на поругання» [20, с. 2].

Основні зусилля відроджене козацтво зосереджувало на забезпеченні порядку та спокою в містах та селах Київської губернії. Воно підтримувало Центральну Раду, а остання на певному етапі визнавала їх діяльність. Вільне козацтво Липовецького повіту поряд з цим вело боротьбу з самогонними гуральнями.

У Бердичівському повіті Київщини діяли загопи отамана І. Ткаченка, на Черкащині – підрозділи Я. Водяного. Наприкінці лютого об'єднаний загін Вільних козаків містечка Стеблів та села Комарівка (Канівський повіт) організував охорону відрізка залізниці Корсунь – Біла Церква, намагаючись не допустити вивезення награбованого майна відступаючими більшовицькими загонами. А після переходу українських і німецьких військ на Лівобережжя їх підтримали окремі загопи Вільного козацтва, яким вдалося уціліти в умовах більшовицької влади.

Більшовицьке керівництво, прийшовши в Петрограді до влади, активізувало свою експансіоністську політику щодо України, всіляко підтримувало деструктивні сили, які діяли в її регіонах. Не оголошуючи війну УНР, в грудні 1917 р. російсько-більшовицька влада розпочала військовий похід на українські землі. Протягом січня 1918 року збройні сили більшовицької Росії зайняли Київ, стали окупувати Правобережжя України.

У Звенигородці було засновано Об'єднаний штаб Вільного козацтва південної Київщини та північної Херсонщини. Він підняв козаків на захист рідної землі. За викликом повітової земської управи до Умані прибув Гусаківський курінь отамана А. Шкільного. До отамана приєдналися курені з інших волостей. Козаки заблокували залізничну гілку Христинівка – Цвіткове, захопили артилерію 2-го корпусу російської гвардії, а також змусили штаб 8-ї більшовицької армії вертатися від Тального і шукати обхідного шляху. Біля станції Бобринської червоних оточили понад 8 тис. вільних козаків. Після запеклого бою сам М. Муравйов ледве

вислизнув з оточення. З часом він згадував: «На Україні довелося натрапити на оригінальну організацію буржуазної самооборони. Особливо дався взнаки Звенигородський повіт, де український шовіністичний націоналізм збудував собі фортецю у вигляді так званого Вільного козацтва. Ця організація не тільки не допустила нашої влади в повіт, а навпаки, сама перейшла до наступу, чим зробила чималу шкоду нашим військам. Я дуже жалію, що мені не довелося зруйнувати це гніздо, втопити в крові тих, що посміли підняти руку на червону армію...» [21, с. 2]. В лютому 1918 р. козаки Звенигородщини змусили скласти зброю гарматні частини 2-го корпусу російської гвардії, пізніше – російську кавалерійську бригаду, внаслідок чого до рук козаків потрапило 2 тис. коней, сідл та ін.

Після повернення Центральної Ради до Києва постало питання про долю вільно козачих формувань. Таке питання виникло перед українськими лідерами в значній мірі під впливом німецької військової адміністрації, яка роззброювала цивільне населення, вилучала в нього наявну зброю. А 5 квітня 1918 р. з'явився наказ військового міністра О.Жуковського про розпуск збройних вільно козачих загонів [22, арк. 83]. Вільне козацтво припиняє своє легальне існування, але не зникає безслідно – за часів правління Павла Скоропадського. Вільне козацтво брало участь у великих селянських повстаннях, ініціаторами яких виступали колишні вільні козаки.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Доценко О.І. історія Звенигородського коша Вільного козацтва // Історичний календар-альманах «Червоної калини» на 1933 рік. – Львів, 1932. – С. 85-103; Борис Р. Вільне козацтво. Ідея озброєного народу в 1917 р. в Україні / Р. Борис – Львів, 1934. – 32 с.
2. Винниченко В. Відродження нації. (Історія української революції [марець 1917 р.- грудень 1919 р.]). / В. Винниченко – К.: Видавництво політичної літератури України, 1990. – 542 с.
3. Дорошенко Д. Історія України. 1917-1923 рр. Том I. Доба Центральної Ради / Д. Дорошенко – Ужгород, 1932. – 437 с.
4. Христюк П. Замітки і матеріали до історії української революції 1917-1920 рр. / П. Христюк – Відень, 1921. – 154 с. (Українська революція. Розвідки і матеріали. Книга перша. Т.1).
5. Шаповал М. Більшовизм і Україна / М. Шаповал – Прага: Вид-во «Вільна спілка», 1926. – 60 с.
6. Верстюк В.Ф. Українська Центральна Рада. Навчальний посібник /В.Ф. Верстюк – К.: Заповіт, 1997. – 344 с.
7. Барановська Н. Вільне козацтво – національна військова опора і реальна державницька сила УНР 1917-поч. 1918 рр. / Н. Барановська – Львів, 1998. – С. 3-7. (Збірка науково-методичних праць).
8. Лободаєв В. Зародження вільнокозачого руху на Звенигородщині /В. Лободаєв // Гілея. – 2012. – №47. – С. 38-56.
9. Петриченко К.В. До питання про селянський повстанський рух у березні 1917-серпні 1919 рр. у Київській губернії: поняття, періодизація, типологія, причини та наслідки / К. В. Петриченко. – К., 2008. – С. 217–225. – (Збірник наукових праць Науково-дослідного інституту українознавства; Т. XXI).
10. Державний архів Київської області (далі – ДАКО). – Ф. 2796. – Оп. –3. – Спр. 16. – 35 арк.
11. Народна воля. – 1917. – 1 грудня.
12. Липовецькі вісті (Липовець). – 1918. – №87.
13. Народна воля. – 1918. – №99.
14. ДАКО. – Ф. 2797. – Оп. 2. – Спр. 19. – 303 арк.

15. Народна воля. – 1917. – 24 жовтня.
16. Народна воля. – 1917. – 18 жовтня.
17. Народна воля. – 1917. – 7 листопада.
18. Нова Рада – 1917. – 21 грудня.
19. Любовець О. М. Українські партії й політичні альтернативи 1917-1920 років: Монографія / О. М. Любовець – К.: Основа, 2015. – 311 с.
20. Селянська думка (Тараща) – 1917. – ч. 2.
21. Коваль Р. Отамани гайдамацького краю. 33 біографії / Р. Коваль – К., 1998. – 616 с.
22. Центральний державний архів вищих органів влади і управління України. – Ф. 1076. – Оп. 1. – Спр. 12. – 86 с.

Дудник Е.В., Дудник М.Г. Вольно казацкое движение в уездах Киевской губернии (1917-1918 гг.).

На основе изучения архивных документов, опубликованных документальных источников, научно-исследовательской литературы анализируется процесс образования и деятельности отрядов Вольного казачества в уездах Киевской губернии (1917-1918 гг.). Раскрываются организационные, идейные основы казацких формирований, их участие в защите Украинской Народной Республики. Как вывод, отмечается, что вольное казачество прекращает свое легальное существование, но не исчезает бесследно - во времена правления Павла Скоропадского. Материалы, предоставлены в статье, дополняют региональную историю.

Ключевые слова: *Вольное казачество, отряды, крестьянство, Киевская губерния, уезды, власть, 1917-1918 гг..*

Dudnyk O.V. Dudnyk M.G. Free Cossack process in Kiev province districts (1917-1918).

On the basis of the archival materials, published documentary sources and scientific literature the process of creation activity of Free Cossack troops in Kiev province districts is being analyzed. Organizational and ideological foundations of Cossack formations are being revealed as well as their role in protecting the Ukrainian National Republic. As a conclusion, it is noted that the free Cossacks cease their legal existence, but do not disappear without a trace - during the reign of Pavlo Skoropadsky. The materials of the article complement the regional history.

Key words: *Free Cossack, squads, peasantry, Kiev province, districts, authority, 1917-1918.*

УДК 94(477):314.156.5 «1932/1933»

М. М. Зеркаль

**МИКОЛАЇВЩИНА В 1932-1933 РР., РЕПРЕСІЇ ЯК ОДНА З ФОРМ
ГЕНОЦИДУ: МОВОЮ КРИМІНАЛЬНИХ СПРАВ**

У статті автором досліджуються архівні кримінальні справи репресованих мешканців Миколаївщини в умовах голодомору 1932 – 1933 роках. Автором здійснюється спроба звернути увагу читачів не просто до статистики жертв тоталітарного радянського режиму, а актуалізувати також проблему тотального фізичного знищення українців, німців, представників інших національностей які мешкали в Південному регіоні, до